
WSTĘP

Badanie związku dochodów i popytu na żywność ma bogatą i wieloletnią tradycję w literaturze ekonomicznej. Od opublikowania w 1857 r. przez E. Engla jednej z pierwszych prac empirycznych opisujących wpływ dochodu na wydatki żywnościowe gospodarstw domowych, problematyka ta stała się istotnym zagadnieniem teorii konsumpcji w naukach ekonomicznych¹. Intensywny jej rozwój nastąpił w XX w. Do najważniejszych prac przedstawiających zależność między dochodem a poziomem konsumpcji żywności w Polsce można zaliczyć opracowania m.in. A. Wosia, Cz. Kosa, Z. Zielińskiej, J. Szwackiej-Salmonowicz, B. Gulbickiej oraz M. Kwasek². Aktualność tego obszaru badawczego wynika z wielowymiarowości procesu rozwoju konsumpcji żywności. Ponadto istotne zmiany uwarunkowań społeczno-ekonomicznych, jakie miały miejsce w Polsce w ostatnich dekadach (od czasów gospodarki centralnie zarządzanej, poprzez transformację systemową, i ostatnio także lata po akcesji do Unii Europejskiej), generują nowe problemy badawcze inspirujące do kontynuowania badań oddziaływania dochodów na wydatki żywnościowe gospodarstw domowych.

Na wysoką rangę tej problematyki badawczej oraz jej ponadczasowość składa się kilka przyczyn. Pierwsza z nich wynika z faktu, iż żywność jest dobrem zaspokajającym przede wszystkim podstawowe i niezbędne do życia potrzeby człowieka. W konsekwencji, jak podkreśla A. Czyżewski, w przypadku żywności (w przeciwieństwie do większości dóbr i usług konsumpcyjnych) mamy do czynienia z silnie odczuwalnym naturalnym przymusem jej konsumpcji³. Druga z przyczyn wiąże się z tym, że wydatki na żywność stanowiły (i nadal stanowią) główny składnik popytu konsumpcyjnego w Polsce⁴. Ponadto popyt na żywność

---

¹ Przeglądu dotychczasowych badań wpływu dochodów na wydatki żywnościowe gospodarstw domowych dokonano w rozdziale 1 pracy (1.4.5).

² A. Woś, *Elastyczność spożycia żywności na wsi*, PWE, Warszawa 1961; Cz. Kos, Z. Zielińska, *Elastyczność spożycia i popytu na produkty żywnościowe oraz prognoza do 1975 r.*, Instytut Żywności i Żywienia, Warszawa 1972; B. Gulbicka, M. Kwasek, *Wpływ dochodów na spożycie żywności w gospodarstwach domowych*, IERiGŻ, Warszawa 2001; J. Szwacka-Salmonowicz, *Zmiany zachowań nabywców jako determinanta kształtowania strategii segmentacyjnych przedsiębiorstw przemysłu spożywczego w Polsce*, Rozprawy Naukowe i Monografie, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2003.

³ A. Czyżewski, *Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju sektora rolnego*, [w:] A. Czyżewski (red.), *Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej. Ujęcie makro- i mikroekonomiczne*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2007, s. 15.

⁴ Wraz ze wzrostem dochodów udział wydatków żywnościowych w wydatkach konsumpcyjnych, zgodnie z prawem Engla zmniejszał się w okresie poakcesyjnym. Według danych rachunków

nie jest wyłącznie popytem *sensu stricte* konsumpcyjnym, gdyż może on mieć także charakter częściowo inwestycyjny⁵. W. Michna dostrzega, że stan żywienia ludności wpływa w pewnym stopniu na jakość kapitału ludzkiego będącego jednym z podstawowych czynników wzrostu gospodarczego⁶. Inna z przesłanek podejmowania rozpatrywanej problematyki wynika także z tego, że zmiany poziomu i struktury wydatków żywnościowych gospodarstw domowych wyznaczają popytowe uwarunkowania możliwości rozwojowych producentów żywności (m.in. rolnictwa, czy też przetwórców rolno-spożywczych).

Znaczenie powyższych przesłanek nie utraciło waloru aktualności, a niektóre z nich nabrały nowego wymiaru po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Mimo oczekiwanej istotnej poprawy sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych w okresie poakcesyjnym, z uwagi na relatywnie wysoką skalę nierówności dochodowych, nadal można spodziewać się występowania w Polsce zjawiska ubóstwa⁷. Dla pewnej grupy ludności, dochód może stanowić silną barierę realizacji potrzeb żywnościowych. W związku z postępującym w okresie poakcesyjnym procesem globalizacji konsumpcji⁸, problem ten ulega pogłębieniu i może on dotyczyć nie tylko ludności dotkniętej ubóstwem. Ekspansja produktów globalnych, rozwój międzynarodowych sieci handlowych, masowa turystyka, rozwój Internetu i związana z tym wizualizacja standardów konsumpcji, stymulują proces międzynarodowego naśladownictwa w sferze konsumpcji. W konsekwencji coraz więcej artykułów konsumpcyjnych zaliczanych nie tak dawno do dóbr luksusowych, na wyższym poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego stają się dobrami koniecznymi (pierwszej potrzeby)⁹. Może to prowadzić do intensyfikacji zjawiska tzw. współzawodnictwa strukturalne-

---

narodowych GUS, w okresie 2005–2011 udział spożycia żywności i napojów bezalkoholowych w spożyciu indywidualnym ogółem sektora gospodarstw domowych obniżył się z ok. 22% do 19%. Natomiast zgodnie z wynikami budżetów gospodarstw domowych GUS, udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe w wydatkach konsumpcyjnych ogółem *per capita* w gospodarstwach domowych zmalał w tym okresie z ok. 29% do 26%.

⁵ Przedstawiciel heterodoksyjnego nurtu ekonomii G. Myrdal dostrzega, że wydatki żywnościowe mają charakter wydatków inwestycyjnych, zwłaszcza w tych krajach, gdzie występują obszary ubóstwa i wynikającego z tego niedożywienia. Jest tak dlatego, iż konsumpcja żywności determinuje w pewnym stopniu poziom produktywności czynnika pracy, G. Myrdal, *Asian Drama: An Inquiry Into the Poverty of Nation*, Pantheon, tom 1, New York 1968, s. 530.

⁶ „Sposób odżywiania się jest jednym z najważniejszych składników sposobu i stylu życia. (...) Ludzie o normalnym rozwoju psychofizycznym są bardziej zdolni do twórczości niż ludzie poddani ograniczeniom w zakresie odżywiania się”, W. Michna, *Polityka żywnościowa Polski w latach 1989–1995*, Studia i monografie 78, IERiGŻ, Warszawa 1996, s. 6, 13.

⁷ W świetle danych Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych, ok. 12% gospodarstw domowych w Polsce w 2004 r. żyło poniżej minimum biologicznego (skrajne ubóstwo). Więcej o zmianach zakresu ubóstwa w Polsce w okresie poakcesyjnym – rozdział 2 pracy (2.5).

⁸ Globalizacja konsumpcji jest procesem upowszechniania się oferty produktów na rynkach światowych prowadzącym do ujednoczenia wzorców spożycia i zachowań konsumenckich w skali międzynarodowej, K. Mazurek-Lopacińska, *Zachowania nabywców i ich konsekwencje marketingowe*, PWE, Warszawa 2003, s. 34.

⁹ Już w XVIII w. A. Smith pisał, że „za artykuł pierwszej potrzeby uważam nie tylko towary konieczne dla utrzymania się przy życiu, ale także i to wszystko, bez czego nie odstępując rażąco od

go¹⁰ w zaspokajaniu potrzeb konsumpcyjnych pomiędzy artykułami żywnościowymi i nieżywnościowymi (na niekorzyść realizacji potrzeb żywnościowych). Noblista A. Sen pisał, że: „w kraju gdzie takie udogodnienia jak telewizja, sprzęt wideo, samochód są w powszechnym użyciu, potrzeba uczestniczenia w życiu wspólnoty może narzucać ich kupno (...). Paradoksalnie zjawisko głodu w bogatych krajach (...) do pewnego stopnia wiąże się z koniecznością tego typu wydatków”¹¹.

W warunkach relatywnie wysokich nierówności dochodowych w Polsce¹², których konsekwencją są (zwłaszcza przy względnie niskim średnim poziomie dochodów) istotne różnice w poziomie realizacji potrzeb żywnościowych ludności, wrażliwość wydatków na żywność na zmianę dochodu gospodarstw domowych legitymujących się różnym poziomem zamożności¹³ jest z reguły znacznie zróżnicowana. Nie musi tak być, gdyż gospodarstwa domowe znajdujące się w gorszej sytuacji bytowej mogą mieć niższe aspiracje w zakresie konsumpcji żywności, i relatywnie niski poziom zaspokojenia ich potrzeb żywnościowych w wymiarze biologicznym nie musi przekładać się na wysoką skłonność do konsumpcji żywności w warunkach wzrostu dochodów. Dlatego też rozpoznanie siły wpływu dochodu na kształtowanie się wydatków żywnościowych¹⁴ w przekroju dochodowym ludności (a nie tylko badanie stanu wyżywienia ludności z punktu widzenia zaleceń nauk o żywieniu) wydaje się mieć istotne znaczenie dla kwestii łagodzenia bariery, jaką stanowi popyt na żywność dla możliwości rozwojowych producentów żywności¹⁵. Jeśli gospodarstwa najmniej zamożne w porównaniu do gospodarstw o najwyższych dochodach, cechują się znacząco wyższą elastycznością dochodową wydatków na żywność, wówczas częściowa redukcja skali nierówności dochodowych w Polsce

---

zwyčajów krajowych, nie mogą być się szanujący się ludzie nawet najniższego stanu”, A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, tom 2, PWN, Warszawa 2007, s. 558.

¹⁰ Zjawisko współzawodnictwa produktów, jak pisze B. Suchecki, jest pojęciem szerszym od klasycznie rozumianej substytucji. Obejmuje ono, poza współzawodnictwem substytucyjnym, czyli konkurowaniem produktów w procesie zaspokajania tej samej potrzeby, również współzawodnictwo strukturalne, w myśl którego produkty współzawodniczą również w zaspokajaniu różnych potrzeb o wybór kierunku wydatkowania dochodów, B. Suchecki, *Kompletne modele popytu*, PWN, Warszawa 2006, s. 33.

¹¹ A. Sen, *Rozwój i wolność*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2002, s. 108.

¹² Według danych Eurostatu, nierówności dochodowe w Polsce w porównaniu do średniej dla krajów UE, mierzone współczynnikiem Giniego były w 2005 r. wyższe (0,356 wobec 0,299 i 0,306 dla UE-15 i UE-27). Wyższy poziom nierówności dochodów odnotowano jedynie na Litwie i Łotwie, oraz w Portugalii (spośród krajów członkowskich UE), <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.

¹³ Użycie terminu „zamożność” traktuje się w pracy zamiennie z osiąganym w danym okresie poziomem dochodu w gospodarstwie domowym. Jest to uproszczenie, gdyż zamożność jest nieco szerszym pojęciem. Składa się na nią nie tylko bieżący poziom dochodów, ale również zgromadzone wcześniej oszczędności.

¹⁴ Przez siłę wpływu dochodu na wydatki rozumie się w pracy elastyczność dochodową wydatków na żywność.

¹⁵ Konsumenci mogą mieć w pełni zaspokojone potrzeby żywnościowe (w wymiarze biologicznym – wymagana ilość kalorii i odpowiednia struktura składników odżywczych dostarczanych przez żywność), a mimo to, wydatki żywnościowe mogą wydatnie zwiększać się pod wpływem wzrostu poziomu dochodów (i odwrotnie).

(w warunkach wzrostu dochodów) może być jednym z czynników stymulujących wzrost wydatków żywnościowych na poziomie makroekonomicznym¹⁶. Zwracają na to uwagę niektórzy ekonomiści (m.in. M. Pohorille, C. Riston¹⁷), twierdząc, że przy bardziej równomiernym rozkładzie dochodów elastyczność dochodowa (w skali makro) popytu na żywność jest zasadniczo wyższa.

Siła wpływu dochodu na wydatki może być również istotnie zróżnicowana w zakresie poszczególnych grup żywności. W konsekwencji, poza zmianą poziomu wydatków żywnościowych ogółem, pod wpływem wzrostu dochodów zachodzą znaczące przemiany w strukturze tych wydatków. W okresie poakcesyjnym można oczekiwać kontynuacji tendencji struktur spożycia żywności gospodarstw domowych rozpoczętych w Polsce przed wejściem do Unii Europejskiej (od czasów transformacji systemowej), cechujących się m.in. rosnącym znaczeniem dla konsumentów wygody przygotowania posiłku do spożycia (tzw. żywność wygodna). Ponadto przejawem międzynarodowego efektu naśladownictwa w Polsce może być wzrost zainteresowania spożyciem żywności w jednostkach gastronomicznych¹⁸. Pytanie tylko, w jakim stopniu zmiany struktury spożycia żywności w gospodarstwach domowych są efektem wzrostu zamożności, a w jakim rezultatem pozostałych czynników determinujących wydatki żywnościowe (m.in. zmian cech społeczno-demograficznych gospodarstw domowych, np. wzrostu wykształcenia, zwiększenia liczby jednoosobowych gospodarstw). Przemiany struktury wydatków żywnościowych gospodarstw domowych, których można spodziewać się w Polsce w okresie poakcesyjnym, z jednej strony sugerują pogłębianie się zjawiska serwicyzacji¹⁹ konsumpcji, z drugiej zaś sygnalizują zwrot w kierunku spożycia żywności mniej przetworzonej, bezpieczniejszej i ekologicznej.

Zwiększenie swobody przepływu artykułów żywnościowych w skali międzynarodowej związane m.in. ze zniesieniem ceł w ramach integracji Polski z Unią Europejską, z jednej strony przyczynia się do wzbogacenia oferty asortymentowej na rynku żywności w Polsce, z drugiej zaś może rodzić wśród konsumentów obawy co do bezpieczeństwa wielu artykułów żywnościowych²⁰. Dlatego też walory

---

¹⁶ Inaczej mówiąc, poza wzrostem średniego poziomu dochodów gospodarstw domowych, dodatkowym czynnikiem determinującym wydatki żywnościowe w ujęciu makroekonomicznym są również zmiany rozkładu dochodów gospodarstw domowych (im większa skala nierówności, tym czynnik ten może silniej determinować wydatki). Jeśli wzrost przeciętnego poziomu dochodów w większym stopniu wynika z poprawy sytuacji najmniej zamożnych niż gospodarstw najbogatszych, wówczas dynamika wydatków na poziomie makro może być wyższa.

¹⁷ Zob. M. Pohorille, *Ceny i dochody*, PWRiL, Warszawa 1972; C. Riston, *Agricultural Economics Principles and Policy*, Westview, Denver 1982.

¹⁸ Rosnący popyt na ten rodzaj żywności jest cechą modelu konsumpcji krajów wyżej rozwiniętych. Jest on związany ze zmianą stylu życia ludności, w którym rzadkość dobra jakim jest czas, staje się coraz bardziej odczuwalna, N. Blisard, J.N. Variyam, J. Cromartie, *Food Expenditures by U.S. Households: Looking Ahead to 2020*, Agricultural Economic Report Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture, Agricultural Economic Report No. 821, 2003.

¹⁹ Serwicyzacja konsumpcji polega na zwiększaniu wartości usług w spożyciu ogółem.

²⁰ Przykładowo, niepokój konsumentów żywności mogły budzić w ostatnich latach ekspansja żywności genetycznie zmodyfikowanej, masowe fałszowanie żywności, epidemia bakterii *E. coli*, a także zrodzenie BSE.

zdrowotne żywności i związane z tym bezpieczeństwo jej spożycia, mogą mieć większe znaczenie dla polskiego konsumenta po akcesji Polski do Unii Europejskiej aniżeli przed akcesją. Rozpoznanie kierunku przemian struktury spożycia żywności gospodarstw domowych ma istotne znaczenie dla popytowych uwarunkowań rozwoju m.in. rolnictwa, sfery przetwórstwa, czy też usług gastronomicznych w Polsce.

Znaczenie (siła wpływu) dochodu w kształtowaniu się wydatków na żywność gospodarstw domowych zależy od stopnia nasycenia potrzeb żywnościowych²¹. Wzrost dochodów i postępujące oddziaływanie międzynarodowego naśladownictwa w zakresie konsumpcji w Polsce mogą sprawić, iż aspiracje konsumpcyjne gospodarstw domowych na rynku żywności mogą zwiększać się²². Tym samym potrzeby żywnościowe gospodarstw domowych mogą zmieniać się w coraz bardziej wysublimowane²³. Czy zatem wzrost dochodów i wynikające z niego zwiększenie poziomu konsumpcji okażą się wystarczające z punktu widzenia realizacji potrzeb na żywność gospodarstw domowych w Polsce? W badaniu związku dochodów i wydatków na żywność warto uwzględnić zjawisko rosnących aspiracji w zakresie konsumpcji żywności, które może mieć miejsce w warunkach poprawy zamożności gospodarstw domowych.

Motywy przewodnim wyboru tematu pracy była chęć rozpoznania mechanizmu wpływu dochodów na kształtowanie się poziomu i struktury wydatków żywnościowych (uwzględniających także spożycie żywności w jednostkach gastronomicznych²⁴) gospodarstw domowych w okresie po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Identyfikacja grup ludności cechujących się relatywnie wysoką elastycznością dochodową wydatków żywnościowych (na żywność ogółem i na wybrane artykuły żywnościowe) wydaje się mieć ważne znaczenie w kontekście oceny potencjalnych możliwości wzrostu popytu na żywność w Polsce. O ile proces rozwoju konsumpcji żywności w okresie przedakcesyjnym w Polsce jest w literaturze przedmiotu rozpoznany, o tyle dla okresu obejmującego pierwsze lata po akcesji do struktur unijnych nie ma w polskiej literaturze pracy, która w sposób kompleksowy opisywałaby związek dochodów i wydatków żywność. Podejmowane w Polsce po 2005 r. badania²⁵ w tym zakresie, mimo niewątpliwych walorów poznawczych, miały na ogół charakter wycinkowych rocznych analiz. Ponadto

---

²¹ B. Sojkin, *Determinanty konsumpcji żywności. Analiza hierarchiczna*, Zeszyty naukowe – seria II, Prace habilitacyjne, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1994, s. 41.

²² Rosnące aspiracje polegają na dążeniu konsumentów do coraz wyższych wydatków w celu coraz lepszego zaspokajania potrzeb, J. Sikorska, *Konsumpcja. Warunki różnicowania strategii*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1998, s. 99.

²³ Konsumpcja żywności zaspokaja, poza potrzebami biologicznymi, potrzeby bezpieczeństwa, przynależności, a niekiedy także prestiżu i uznania. Szerzej na ten temat w rozdziale 5 (5.1) pracy.

²⁴ W ramach prowadzonych w niniejszej pracy badań, w przeciwieństwie do wcześniejszych badań innych autorów, w zakresie wydatków na żywność (łącznie z napojami bezalkoholowymi) ujęto także wydatki żywnościowe dokonywane w jednostkach gastronomicznych.

²⁵ Chodzi o badania M. Kwasek i K. Świątek dotyczące kształtowania się popytu na żywność w Polsce, publikowane corocznie przez IERiGŻ-PiB w ramach cyklu *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej* (pod red. A. Kowalskiego).

przeprowadzane były one w większości za pomocą jednoczynnikowych modeli ekonometrycznych wydatków żywnościowych (z jedyną zmienną objaśniającą dochód) szacowanych na podstawie wysoce zagregowanych danych (zazwyczaj na podstawie kilku obserwacji).

W związku z tym, że wydatki żywnościowe determinowane są szeregiem czynników pozaekonomicznych, których rola w kształtowaniu się poziomu konsumpcji żywności zwiększa się wraz z poprawą sytuacji bytowej ludności kosztem czynników ekonomicznych²⁶, pomijanie ich w zbiorze zmiennych objaśniających modeli ekonometrycznych, ogranicza pomiar wpływu dochodów na wydatki żywnościowe²⁷. Dlatego też w celu precyzyjniejszego określenia tego oddziaływania, w niniejszej pracy badania przeprowadzono m.in. na podstawie tzw. mikrodanych²⁸ umożliwiających szacowanie wieloczynnikowych modeli wydatków żywnościowych uwzględniających w zbiorze zmiennych objaśniających, poza dochodem, szereg czynników reprezentujących cechy społeczno-demograficzne gospodarstw domowych²⁹.

Cele i hipotezy badawcze

W świetle przytoczonych wyżej wątków za główny cel pracy przyjęto **rozpoznanie wpływu ekonomicznych i społecznych determinant na kształtowanie się poziomu i struktury wydatków na żywność w gospodarstwach domowych w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej**. Jego realizacji służą następujące cele szczegółowe:

- ❑ rozpoznanie osobliwości związku dochodów i cech demograficznych a wydatkami żywnościowymi gospodarstw domowych na podstawie dotychczasowych wyników badań (cel 1),
- ❑ określenie zmian poziomu i zróżnicowania dochodów gospodarstw domowych (cel 2),
- ❑ rozpoznanie zmian poziomu i struktury wydatków na żywność w gospodarstwach domowych na tle podstawowych uwarunkowań konsumpcji żywności (cel 3),
- ❑ identyfikacja siły wpływu dochodów i determinant społecznych na kształtowanie się poziomu wydatków na żywność (ogółem i na wybrane grupy żywności) w przekroju dochodowym gospodarstw domowych (cel 4),
- ❑ określenie stopnia zaspokojenia potrzeb na żywność w gospodarstwach domowych (cel 5).

---

²⁶ Zob. B. Sojkin, *Determinanty...*, op. cit.

²⁷ Zniekształcenie to jest tym silniejsze, im pomijana w modelowaniu ekonometrycznym determinanta wydatków żywnościowych jest mocniej skorelowana z poziomem dochodu.

²⁸ Mikrodane stanowią dane o pojedynczych jednostkach, takich jak na przykład pojedyncze gospodarstwa domowe (w przeciwieństwie do publikowanych przez GUS zagregowanych danych dotyczących przeciętnego poziomu dochodów i wydatków grup gospodarstw domowych).

²⁹ Szerzej na temat tych modeli i źródeł danych w dalszej części niniejszego wstępu.

Wybrany zestaw celów służy weryfikacji przyjętych w pracy hipotez badawczych. **Hipoteza pierwsza** stanowi, że *wzrost wydatków żywnościowych w warunkach zwiększenia dochodów w gospodarstwach domowych w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej wynika nie tyle ze wzrostu łącznego wolumenu spożycia żywności i zmian społecznych (demograficznych), ile jest efektem przemian struktury konsumpcji polegających na zwiększaniu zapotrzebowania na wysokiej jakości lub wysoko przetworzone artykuły żywnościowe.*

Według **hipotezy drugiej**, *siła wpływu dochodu na kształtowanie się poziomu wydatków żywnościowych (ogółem i na podstawowe grupy żywności) jest wyraźnie zróżnicowana w przekroju dochodowym gospodarstw domowych w Polsce.*

Z kolei w **hipotezie trzeciej** stwierdza się, że *rosnące aspiracje w zakresie konsumpcji żywności sprawiły, że pomimo wzrostu dochodów i wydatków żywnościowych oraz zmian społecznych (między innymi zmniejszenie stanu ilościowego domowników gospodarstw domowych), stopień zaspokojenia potrzeb na żywność w gospodarstwach domowych w Polsce nie zwiększył się istotnie w okresie poakcesyjnym.*

Koncepcja badań, metody i źródła danych

Strukturę rozprawy doktorskiej podporządkowano realizacji celu głównego pracy, oraz wymienionym wyżej hipotezom badawczym. Konstrukcja pracy składa się z pięciu powiązanych ze sobą tematycznie rozdziałów, wstępu i zakończenia. W poszczególnych rozdziałach realizowano kolejno jej cele szczegółowe. Ponieważ w czterech z pięciu rozdziałów³⁰, analizy empiryczne przeprowadzono za pomocą odmiennych metod badawczych, w pracy nie zdecydowano się wyodrębnić oddzielnego metodycznego rozdziału. W przypadku aplikacji specyficznych metod badawczych (rozdział 4 i 5), ich opis zawarto w podrozdziałach (4.1 i 5.2).

Rozważania w rozdziale pierwszym (rozdział teoretyczny) rozpoczęto od przedstawienia wybranych uwarunkowań funkcjonowania rynków żywnościowych. W szczególności chodzi tu o problemy globalizacji rynków żywnościowych i konsumpcji, jak również zagadnienie bezpieczeństwa żywnościowego. Kwestie te w coraz większym stopniu determinują kształtowanie się popytu na żywność na poziomie globalnym, krajowym, jak i lokalnym. Diagnoza tendencji w tym obszarze umożliwia lepsze rozpoznanie badanych tytułowych zależności. Rozważania z tym związane stanowią podstawę do dalszych ocen.

W rozdziale drugim podjęto analizę sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych w ujęciu teoretycznym, jaki i empirycznym (na poziomie mikro- i makroekonomicznym) w Polsce w latach 2005–2011. Dokonano przeglądu dotychczasowych wyników badań empirycznych opisujących związek dochodów i wydatków na

---

³⁰ Rozdział pierwszy ma charakter teoretyczny, drugi, trzeci i piąty – teoretyczno-empiryczny, a czwarty – empiryczny.

żywność gospodarstw domowych. W oparciu o przeprowadzoną analizę teorii dotyczących procesów rozwojowych konsumpcji żywności oraz dotychczasowych badań empirycznych opisujących związek pomiędzy dochodami, a wydatkami na żywność, na drodze dedukcji sformułowano hipotezę 1, którą zweryfikowano w kolejnych rozdziałach (rozdział 3 i 4). Ponadto dokonano ogólnej oceny zmian uwarunkowań makroekonomicznych kształtowania się dochodów gospodarstw domowych. Zidentyfikowano podstawowe „kanały” ich wpływu na dynamikę realnych dochodów gospodarstw domowych, uwzględniając przy tym oddziaływanie globalnego kryzysu gospodarczego po roku 2008. Na podstawie analizy źródeł dochodów rozporządzalnych ustalono, która z grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw (pracowników, rolników, pracujących na własny rachunek, emerytów i rencistów oraz utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych) była najbardziej wrażliwa (pod względem kształtowania się dochodów) na dekoniunkturę gospodarczą w Polsce w latach 2009–2011. Poza określeniem dynamiki przeciętnego poziomu dochodów, w rozdziale drugim przeprowadzono analizę skali nierówności dochodowych gospodarstw domowych, którą uzupełniono rozpoznaniem kształtowania się zakresu ubóstwa (absolutnego, relatywnego i skrajnego) w Polsce w okresie poakcesyjnym.

W trzecim rozdziale przeprowadzono analizę zmian poziomu i struktury wydatków na żywność w gospodarstwach domowych i ich determinant w Polsce w latach 2005–2011. W celu właściwego ustosunkowania się do przemian jakie zaszły w konsumpcji żywności gospodarstw domowych, w pierwszej kolejności odwołano się do wybranych teorii konsumpcji. Ponieważ zmiany wydatków żywnościowych determinowane są szeregiem innych (poza dochodami) czynników, w rozdziale tym przedstawiono przemiany jakie zaszły w pozostałych wybranych uwarunkowaniach konsumpcji żywności gospodarstw domowych (demograficznych, socjologicznych, psychologicznych oraz pozadochodowych ekonomicznych – cen, podaży żywności, warunków kredytowych) w okresie poakcesyjnym. Analizę dynamiki poziomu wydatków żywnościowych, podobnie jak w przypadku dochodów, przeprowadzono w przekroju społeczno-ekonomicznym gospodarstw. Zidentyfikowano przejawy zachowań konsumpcyjnych na rynku żywności w warunkach ogólnoświatowego kryzysu ekonomicznego. Ocena przemian struktury konsumpcji żywności w gospodarstwach domowych dokonano, obok analizy w czasie (w latach 2005–2011), także w przekroju dochodowym gospodarstw (od najmniej do najbardziej zamożnych). Analiza ta miała na celu identyfikację grup artykułów żywnościowych, których udział w wydatkach na żywność ogółem zwiększa się lub zmniejsza wraz ze wzrostem poziomu dochodów gospodarstw domowych. Dla ustalenia, czy zmiany poziomu wydatków żywnościowych wynikały ze zmian wolumenu spożycia, czy były raczej efektem przemian jakościowych (substytucja tańszych droższymi artykułami) konsumowanej żywności, poza analizą dynamiki ilościowego spożycia podstawowych artykułów żywnościowych, dokonano również określenia zmian przeciętnego realnego wydatku na 1kg żywności w gospodarstwach domowych w latach 2005–2011. Na podstawie rozpoznania skali nierówności poziomu wydatków na żywność gospodarstw domowych w Polsce, oraz rozważań

zawartych w poprzednich rozdziałach, sformułowano hipotezę 2. Jej weryfikację przeprowadzono w kolejnym, przedostatnim rozdziale pracy.

W rozdziale czwartym dokonano analizy wpływu dochodów na kształtowanie się poziomu wydatków na żywność gospodarstw domowych. Badanie przeprowadzono za pomocą modelowania ekonometrycznego wydatków żywnościowych na podstawie danych przekrojowych gospodarstw domowych za kolejne lata okresu 2005–2009 (ujęcie mikroekonomiczne). W modelowaniu tym, poza zmienną reprezentującą dochód³¹, uwzględniono inne determinanty wydatków na żywność, m.in. cechy społeczno-demograficzne gospodarstw domowych takie jak³²: przynależność do grupy społeczno-ekonomicznej, typ biologiczny, klasa miejscowości zamieszkania, poziom wykształcenia. Szacowanie wieloczynnikowych modeli wydatków umożliwiło zbadanie wpływu dochodu na wydatki na żywność, przy założeniu stałości pozostałych (uwzględnionych w modelu) determinant poziomu konsumpcji żywności w gospodarstwach domowych. Podejście to, poza właściwszym (bo w warunkach spełniających w przybliżeniu założenie *ceteris paribus*³³) rozpoznaniem wpływu dochodu na poziom konsumpcji żywności, pozwoliło dodatkowo określić istotność³⁴ i kierunek oddziaływania pozostałych wybranych czynników wydatków na żywność (zidentyfikowano m.in. występowanie zjawiska skali gospodarowania³⁵ oraz miesięcznej sezonowości³⁶). Siłę wpływu dochodu na wydatki na żywność określono za pomocą współczynników elastyczności. Dochodową elastyczność wydatków żywnościowych wyznaczono w przekroju dochodowym gospodarstw domowych, co pozwoliło ustalić, czy wrażliwość wydatków żywnościowych na zmianę dochodów jest znacząco zróżnicowana w gospodarstwach dysponujących różnym poziomem dochodu.

---

³¹ W ramach estymacji tych modeli z przyczyn metodycznych i merytorycznych, w zastępstwie dochodu rozporządzalnego w zbiorze zmiennych objaśniających uwzględniono poziom wydatków konsumpcyjnych ogółem. Uzasadnienie tego podejścia (wraz ze wskazaniem prac innych autorów, którzy je zastosowali) przedstawiono w podrozdziale 4.1.

³² Szczegółowy opis tych determinant przedstawiono w podrozdziale 4.1.

³³ Autor ma świadomość tego, że uzyskany szacunek, mimo uwzględniania w modelowaniu ekonometrycznym dużej liczby zmiennych objaśniających, jest przybliżony, m.in. ze względu na zjawisko wzajemnego częściowego skorelowania czynników determinujących poziom wydatków żywnościowych, a także z uwagi na niemożliwość ujęcia w modelowaniu ekonometrycznym innych pozostałych determinant. Ekonomia nie jest nauką eksperymentalną, i uzyskanie warunków *ceteris paribus*, w badaniu wpływu pojedynczego czynnika na badane zjawiska ekonomiczne jest wysoce utrudnione, a nawet niemożliwe do zrealizowania.

³⁴ Na podstawie zbadanej istotności (statystyki t Studenta) dokonano także hierarchizacji uwzględnionych w modelowaniu determinant wydatków żywnościowych w gospodarstwach domowych.

³⁵ Zjawisko to ma miejsce wtedy, gdy wraz ze wzrostem liczby osób w gospodarstwie domowym, wydatki całkowite zwiększają się mniej niż proporcjonalnie, przy założeniu jednakowego poziomu dochodów w przeliczeniu na osobę.

³⁶ W zbiorze zmiennych objaśniających modeli miesięcznych wydatków żywnościowych w gospodarstwach domowych uwzględniono zero-jedynkowe zmienne reprezentujące miesiąc kalendarzowy.

W dalszej części przedostatniego rozdziału zbadano elastyczność dochodową wydatków na podstawowe grupy żywności oraz wybrane artykuły żywnościowe³⁷ w przekroju społeczno-ekonomicznym gospodarstw domowych (dla gospodarstw pracowników, rolników, pracujących na własny rachunek, emerytów i rencistów oraz utrzymujących się na własny rachunek). Analiza ta miała na celu identyfikację grup żywności, dla których w warunkach wzrostu dochodów, można oczekiwać najsilniejszego zwiększania poziomu wydatków (wykorzystano zatem walory prognostyczne współczynników elastyczności dochodowej). Ponadto w ramach analizy kształtowania się elastyczności dochodowej wydatków, ustalono odsetek ludności z poszczególnych grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych, dla których żywność (podstawowe grupy żywności) stanowi dobro luksusowe³⁸. Rozdział czwarty zakończono badaniem wpływu dochodów (tzw. do dyspozycji brutto) na kształtowanie się spożycia żywności sektora gospodarstw domowych (poziom makroekonomiczny) w latach 2005–2011. Siłę tego wpływu, podobnie jak w analizie na poziomie mikroekonomicznym, ustalono za pomocą współczynnika elastyczności dochodowej wydatków.

Uzyskane w rozdziale czwartym wyniki pozwoliły zweryfikować hipotezę 2. W ich świetle sformułowano hipotezę 3, której weryfikacji dokonano w ostatnim (piątym) rozdziale pracy. Podjęto w nim próbę kwantyfikacji stopnia zaspokojenia potrzeb żywnościowych w gospodarstwach domowych w latach 2005–2009. Na wstępie zdefiniowano pojęcie potrzeb żywnościowych w ujęciu ekonomicznym (potrzeb na określony zestaw artykułów żywnościowych, czyli tzw. potrzeb wtórnych). Następnie zaproponowano metodę pomiaru poziomu realizacji potrzeb na żywność w gospodarstwach domowych polegającą na badaniu relacji efektywnego popytu (zrealizowane wydatki żywnościowe) do tzw. popytu potencjalnego na żywność (czyli takiego poziomu wydatków, które gospodarstwa przeznaczyłyby na żywność, gdyby nie miały ograniczeń w zakresie dochodów). W części empirycznej rozdziału oszacowano (na podstawie modelowania ekonometrycznego) stopień zaspokojenia potrzeb żywnościowych w przekroju dochodowym gospodarstw domowych w latach 2005–2009. Szacunku tego dokonano również w grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych. Na podstawie uzyskanych wyników ustalono, czy stopień realizacji potrzeb zmienił się w badanym okresie. W celu pogłębienia interpretacji tych wyników, dokonano analizy kształtowania się w latach 2005–2009 poziomu popytu potencjalnego na żywność. Pozwoliła ona ustalić, czy w Polsce w okresie

---

³⁷ 13 podstawowych grup żywności: (1) pieczywo i produkty zbożowe, (2) mięso i przetwory mięsne, (3) ryby i przetwory rybne, (4) mleko, sery i jaja, (5) oleje i pozostałe tłuszcze, (6) owoce i ich przetwory, (7) warzywa, grzyby i ich przetwory, (8) cukier, dżem, miód, czekolada i inne wyroby cukiernicze, (9) przyprawy, (10) używki, (11) wody mineralne i źródlane, (12) soki, (13) wydatki w jednostkach gastronomicznych. Dodatkowo oszacowano elastyczność dla 36 wybranych artykułów żywnościowych (zob. załącznik 8).

³⁸ W świetle ekonomicznej klasyfikacji dóbr, dobra luksusowe to takie, które cechują się współczynnikami elastyczności dochodowej wyższymi od jedności. Przy czym zauważmy, że chodzi tu *de facto* o współczynniki elastyczności dochodowej popytu, a nie wydatków. W pracy zatem przyjęto upraszczające założenie, że dobrem luksusowym jest dobro, dla którego współczynnik dochodowej elastyczności względem wydatków jest wyższy od jedności.

poakcesyjnym w warunkach zwiększania dochodów miał miejsce wzrost aspiracji w zakresie konsumpcji żywności. Empiryczną część rozdziału zakończono analizą stopnia zaspokojenia potrzeb na podstawowe grupy żywności. Na jej podstawie zidentyfikowano grupy żywności, dla których potencjalne możliwości wzrostu popytu w Polsce są największe. Uzyskane szacunki w tym zakresie skonfrontowano z wynikami badań innych autorów, w których poziom zaspokojenia potrzeb żywnościowych wyznaczano przy użyciu innych metod badawczych.

Podsumowując, zakres czasowy przeprowadzonych badań obejmował lata 2005–2011³⁹. W niektórych przypadkach odwołano się do lat wcześniejszych, m.in. ze względu na konieczność dokonania oceny tendencji konsumpcji żywności (i innych niektórych jej uwarunkowań) z dłuższej perspektywy czasowej. Jeśli chodzi o zakres przestrzenny, to analizy prowadzone były w skali ogólnokrajowej, i dotyczyły Polski. Niemniej jednak w kilku miejscach pracy uwzględniono wymiar międzynarodowy. W aspekcie podmiotowym badania obejmowały gospodarstwa domowe (pojedyncze, grupy gospodarstw w przekroju dochodowym i według przynależności do grupy społeczno-ekonomicznej, oraz sektor gospodarstw domowych). Zakres przedmiotowy badań dotyczył dochodów i wydatków na żywność (na poziomie mikro- i makroekonomicznym), w ramach którego dokonano próby kwantyfikacji związków zachodzących między nimi (z uwzględnieniem stopnia zaspokojenia potrzeb żywnościowych).

W pracy wykorzystano różne źródła danych statystycznych. Podstawowym źródłem były niepublikowane dane budżetów indywidualnych gospodarstw domowych GUS za lata 2005–2009. Dane te obejmowały m.in. poziom miesięcznych dochodów rozporządzanych, wydatków żywnościowych (ogółem i oddzielnie na poszczególne grupy artykułów żywnościowych) oraz podstawowe cechy społeczno-demograficzne gospodarstw domowych. Liczebność próby wyniosła 184 300 budżetów gospodarstw domowych (dane za 2005 r. – 34 767, 2006 r. – 37 508, 2007 r. – 37 366, 2008 r. – 37 358 i 2009 r. – 37 301)⁴⁰. Jej wielkość umożliwiła wnioskowanie i dokonywanie uogólnień na całą populację gospodarstw domowych w Polsce⁴¹. Ponadto pozwoliła ona na estymację modeli wydatków żywnościowych z dużą liczbą zmiennych objaśniających (im większa liczba zmiennych objaśniających, tym precyzyjniejszy pomiar wpływu netto dochodów na wydatki)⁴².

---

³⁹ W związku z wysokim kosztem pozyskania danych (niepublikowane dane budżetów indywidualnych gospodarstw domowych GUS), na podstawie których przeprowadzono badania w rozdziale 4 i 5, zakres czasowy badań w tych rozdziałach skrócono do okresu 2005–2009. Z punktu widzenia przyjętych celów, pominięcie roku 2010 i 2011 nie zniekształciło ostatecznych wniosków uzyskanych na podstawie analiz zawartych w tych rozdziałach.

⁴⁰ Wydaje się, że Polsce nie prowadzono jak dotąd badań z zakresu przyjętej w pracy problematyki na tak dużym zbiorze danych (badania na podstawie danych indywidualnych budżetów prowadzono na ogół dla jednego roku, maksymalnie dla dwóch lat).

⁴¹ Na podstawie tych prób GUS publikuje sprawozdania *Budżety gospodarstw domowych*.

⁴² Dysponowanie tymi danymi umożliwiło oszacowanie odsetka ludności w Polsce cechującej się względnie wysoką i niską elastycznością dochodową wydatków żywnościowych, co było istotne z punktu widzenia weryfikacji hipotezy 2.

Oprócz powyższego źródła danych, w pracy skorzystano z ogólnodostępnych danych GUS: Budżety gospodarstw domowych, Rachunki narodowe według sektorów i podsektorów instytucjonalnych, Roczniki Statystyczne Rzeczypospolitej Polskiej, Sytuacja gospodarstw domowych w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych. W charakterze źródeł uzupełniających wykorzystano inne sprawozdania GUS: Roczniki Demograficzne, Informacje o sytuacji społeczno-gospodarczej kraju, Narodowe Spisy Powszechne Ludności i Mieszkań, Koniunktura Konsumencka, Przeciętne dalsze trwanie życia w latach 1950–2011, Ubóstwo w Polsce, Emerytury i renty. Dodatkowe źródło stanowiły także dane Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych zawierające informacje o poziomie tzw. minimum egzystencji w Polsce, dane FAOSTAT'u dotyczące bilansowego spożycia żywności (w Polsce i Unii Europejskiej), dane EUROSTAT'u odnośnie współczynników Giniego (dla Polski, średniej unijnej oraz wybranych krajów członkowskich UE), dane CBOS na temat odczuwania i przewidywania przez konsumentów skutków kryzysu, oraz dane NBP zawierające informacje o sytuacji na rynku kredytowym w Polsce.

Zastosowane w pracy metody badawcze przyporządkowano realizacji celu głównego i celów szczegółowych, a także postawionym hipotezom (por. rys. I). W ramach weryfikacji hipotezy pierwszej (rozdział 2 i 3), przeprowadzono analizę dynamiki (indeksy łańcuchowe i jednopodstawowe) oraz analizę struktury (wskaźniki struktur). Do oceny nierówności wydatków żywnościowych gospodarstw domowych wykorzystano współczynnik Giniego⁴³.

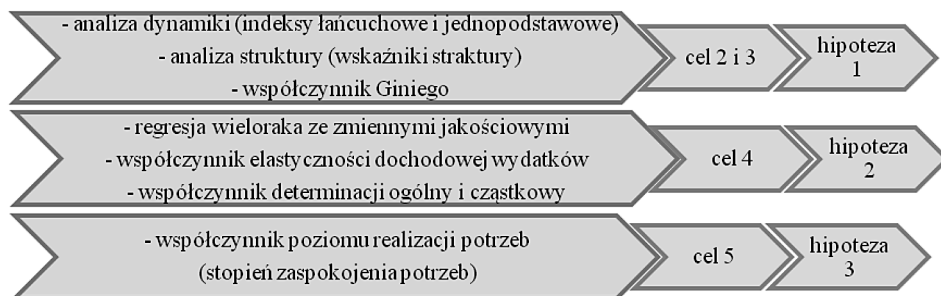
W ramach realizacji celu czwartego służącego weryfikacji hipotezy drugiej przeprowadzono modelowanie ekonometryczne⁴⁴ wydatków żywnościowych gospodarstw domowych za pomocą regresji wielorakiej⁴⁵ uwzględniającej zmienne jakościowe reprezentujące cechy społeczno-demograficzne gospodarstw domowych. Na podstawie oszacowanych modeli, siłę oddziaływania dochodów na kształtowanie się wydatków określono za pomocą współczynnika elastyczności dochodowej. Do oceny tzw. efektu netto (czyli po wyeliminowaniu oddziaływania pozostałych czynników ujętych w modelu) wpływu dochodów na kształtowanie się wydatków

---

⁴³ Współczynniki Giniego obliczono dla wydatków żywnościowych (ogółem oraz poszczególnych grup wydatków) na podstawie danych budżetów indywidualnych gospodarstw domowych. Współczynniki dla dochodów gospodarstw domowych publikowane są przez GUS, dlatego nie istniała potrzeba ich obliczania we własnym zakresie.

⁴⁴ Szczegóły dotyczące tej metody badań przedstawiono na początku rozdziału 4 (opis zastosowanych modeli, zmiennych objaśnianych i objaśniających, postać analityczna modeli, metoda estymacji, procedura weryfikacji statystycznej i merytorycznej, współczynnik elastyczności dochodowej wydatków).

⁴⁵ Wyjściowa postać modeli wydatków liczyła 40 zmiennych objaśniających. Natomiast w przypadku szacowania wpływu dochodu na wydatki na podstawowe grupy żywności w przekroju społeczno-ekonomicznym gospodarstw, zastosowano jednoczynnikowe krzywe Engla (model Workinga z jedną zmienną objaśniającą dochód rozporządzalny). W ramach tego modelowania dokonano agregacji danych indywidualnych budżetów na 20 dochodowych grup gospodarstw. Szczegóły tej procedury i jej uzasadnienie – zob. podrozdział 4.4.

Rysunek I. Metody badań i zastosowane podstawowe współczynniki

Źródło: Opracowanie własne.

żywnościowych w gospodarstwach domowych zastosowano tzw. współczynnik cząstkowej determinacji (zob. formuła 4.5 – rozdział 4).

W celu weryfikacji hipotezy trzeciej opracowano i zastosowano współczynnik realizacji potrzeb żywnościowych (stopień zaspokojenia potrzeb). Opis tej procedury badawczej⁴⁶ (łącznie ze sposobem kwantyfikacji popytu potencjalnego na żywność) przedstawiono w rozdziale 5 (podrozdział 5.2).

Antycypacja wyników badań przeprowadzona przed ich podjęciem ukształtowała przyjęte w pracy hipotezy badawcze. Można oczekiwać, że w warunkach postępującej globalizacji konsumpcji stymulującej zmiany sposobów zaspokajania potrzeb żywnościowych, wzrostowi zamożności gospodarstw domowych w Polsce po akcesji towarzyszą zmiany struktury wydatków żywnościowych w kierunku relatywnie drogiej artykułów żywnościowych, często wysoko przetworzonych, a także spożycia żywności poza domem. Można zatem spodziewać się pogłębienia zjawiska serwicyzacji w zakresie konsumpcji żywności w latach 2005–2011. Jeśli chodzi o hipotezę o zróżnicowanym poziomie elastyczności dochodowej wydatków żywnościowych w przekroju dochodowym gospodarstw domowych, można przypuszczać, choć niekoniecznie słusznie, że z uwagi na względnie wysoką skalę nierówności dochodów ludności w Polsce w okresie poakcesyjnym, relatywnie duży zakres gospodarstw domowych najmniej zamożnych cechuje się wysoką wrażliwością wydatków żywnościowych na zmianę dochodów. Z kolei w przypadku gospodarstw domowych o najwyższych dochodach, można oczekiwać niskiej elastyczności dochodowej wydatków na żywność (współczynnik elastyczności bliski zeru). W konsekwencji, rozkład dochodów (oprócz ich przeciętnego poziomu) gospodarstw domowych w Polsce można uznać za istotny czynnik kształtujący wydatki żywnościowe na poziomie makroekonomicznym. Wątpliwości może budzić hipoteza o stabilności poziomu zaspokojenia potrzeb żywnościowych w go-

⁴⁶ Jest ona aplikacją empiryczną idei pomiaru stopnia nasycenia potrzeb zaproponowanej w pracy A. Tomaszewicz, W. Welfe, *Popyt konsumpcyjny jako funkcja dochodów osobistych gospodarstw domowych*, [w:] W. Welfe (red.), *Ekonometryczne modele rynku. Analiza prognozy symulacja. Modele konsumpcji*, tom 2, PWE, Warszawa 1978, s. 114.

spodarstwach domowych w warunkach poprawy sytuacji dochodowej. Trudnym do przewidzenia jest to, czy w przypadku żywności, w pierwszych latach okresu poakcesyjnego zdążył ujawnić się (lub czy w ogóle miał miejsce) wzrost aspiracji konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Biorąc pod uwagę przewidywane w tym okresie nasilenie oddziaływania zjawiska międzynarodowego naśladownictwa, wydaje się, iż oczekiwania konsumentów żywności w Polsce mogły zwiększać się. W konsekwencji, pomimo wzrostu wydatków żywnościowych, realizacja potrzeb żywnościowych w gospodarstwach domowych nie musiała ulec poprawie.

Niniejsza publikacja naukowa została opracowana na podstawie pracy doktorskiej dr. Marka Gałązki pod tytułem „Dochody a wydatki na żywność gospodarstw domowych w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej”.